

Сергій Кот (м. Київ)

Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941–1943

Незважаючи на системні дослідження подій Другої світової війни на території України, що ведуться вже протягом шестидесяти років, до останнього часу лишається ще чимало «білих плям», які не дають змоги максимально повно та об'єктивно відтворити всю палітру історичної картини минулого в її складності та багатовимірності. Фактично лише протягом останніх років дослідники починають звертатися до недосліджених або малодосліджених сторінок воєнної історії. До таких сторінок належить висвітлення діяльності Організації Українських Націоналістів під час Другої світової війни і, зокрема, підпілля ОУН в окупованому Києві. Радянська історіографія взагалі замовчувала цю тему з політичних мотивів, бо вона загрожувала руйнуванню сформованих ідеологічних кліше, спрямованих на боротьбу комуністичного режиму проти так званих «українських буржуазних націоналістів». Ці ідеологічні кліше так міцно вкорінилися в українській історичній традиції, що навіть в умовах незалежної України продовжують тиснути на свідомість представників офіційної історичної науки і змушують їх продовжувати або взагалі оминати вказану проблематику, або підходити до неї з крайньою обережністю.

Лише у 2003–2004 роках вийшло друком підготовлене Інститутом історії України НАН України та Державним архівом Служби безпеки України науково-документальне видання «Київ у дні нацистської навали (За документами радянських спецслужб)», в якому з'явився окремий невеликий розділ (3 сторінки), цілковито присвячений українському самостійницькому рухові і написаний в об'єктивно-нейтральному дусі¹.

Намагаючись підтримати позитивні тенденції, що окреслилися в українській історичній науці, автор пропонує до ознайомлення розвідку з

---

¹ Київ у дні нацистської навали (За документами радянських спецслужб). — Київ–Львів, 2003 (*далі* — Київ у дні нацистської навали). — 526 с.

історії антинацистського націоналістичного підпілля в окупованому Києві, зосереджуючись на діяльності Організації Українських Націоналістів під керівництвом А. Мельника.

Наявна джерельна база дозволяє з достатнім рівнем деталізації відновити підготовку похідних груп ОУН до походу в центральні, східні та південні українські землі, а також перші етапи їх діяльності в окупованому німецькими військами Києві. Умовно ці етапи можливо хронологічно визначити наступним чином. Перший етап: 19 вересня 1941 року — 13 грудня 1941 року — прибуття та розгортання діяльності похідних груп ОУН в Києві, активна розбудова громадського сектора публічної діяльності ОУН. Другий етап: 13 грудня 1941 року — 9 лютого 1942 року — проведення німецькими репресивними органами масових арештів членів ОУН та їх прихильників у Києві, перехід до глибокого підпілля. Третій етап: 9 лютого 1942 року — 6 листопада 1943 року — діяльність підпілля ОУН в окупованому Києві в умовах глибокої конспірації, найменше зафіксований як в документальних джерелах, так і в спогадах сучасників тих подій. Це об'єктивно зумовлює певну диспропорцію у висвітленні різних етапів діяльності підпілля ОУН в Києві в період німецької окупації.

Похід ОУН на Київ

1941 рік приніс нові очікування в розвиток подій Другої світової війни. Для багатьох політиків стало зрозуміло, що збройний конфлікт між Німеччиною та СРСР неминучий. Наближення німецько-радянської війни було очевидним фактом також для керівництва ОУН на чолі з Андрієм Мельником. Навесні 1941 року Провід ОУН почав підготовку до збройного німецько-українського конфлікту. Головна стратегія ОУН полягала в тому, аби скористатися умовами війни як шансом для відновлення незалежної української держави.

За свідченнями одного з провідних членів ОУН Я. Шумелди, ще наприкінці квітня 1941 р. теренова ексекютива ОУН у Німеччині отримала доручення негайно готувати членів ОУН для діяльності в Україні, зокрема на Наддніпрянщині. Підпільна мережа членів ОУН в Німеччині тоді нараховувала 500 осіб. Вишкільні курси були розгорнуті в Берліні, Бремені, Гамбурзі, Бреслау. В поширених провідом директивах особлива увага зверталася на вивчення тих об'єктивних реалій та особливостей, які склалися в підрадянській Україні в різних ділянках політичного, економічного та суспільного життя. Інструкція категорично застерігала членів ОУН від вступу до німецьких збройних формувань на індивідуальній базі².

---

² Шумелда Я. Похід на Схід // На зов Києва. — Торонто–Нью-Йорк, 1985 (далі — На зов Києва). — С. 77.

На території Німеччини, Чехії, Франції, а також на прикордонних землях — Посянні, Підляшші, Холмщині почали формуватися групи активних членів ОУН, готових за командою Проводу рушити на Схід. Опрацьовувалися конспіративні маршрути переправки людей, канали перетинання кордонів. За деякими даними, роботу штабу по підготовці кадрів і нелегальних переходів в Україну очолював Ярослав Гайвас («Бистрий»), який на той час був провідником Крайової екікутиви ОУН на західних українських землях³.

Напад німецької армії на СРСР 22 червня 1941 р. привів в рух великі маси людей, які компактними групами рушили на Схід з різних країн Європи. Важливими проміжними центрами на їхньому шляху були Краків та Львів, де відбувалися концентрація та перегруповання кадрів. Провідником ОУН на Східних землях і заступником Голови ПУН був призначений Олег Кандиба (Ольжич) — син відомого українського поета Олександра Кандиби (Олеся), як один із секретарів Проводу ОУН, керівник Культурної референтури ОУН та один із найавторитетніших членів організації⁴. У Львові почала діяти референтура Східних Українських Земель (СУЗ), яка мала координувати процес висилки кадрів в Центральну та Східну Україну. Вже в перші тижні війни вона спрямувала на Схід кілька сот членів ОУН⁵. Загалом через Львів пройшли декілька тисяч активістів ОУН.

Головною метою ОУН на першому етапі німецько-радянської війни було опанування ситуацією на Центральних та Східних українських землях. Авангардні (т. зв. «пробойові») групи ОУН включали найбільш досвідчені в організаційному відношенні кадри, які мали завдання одразу після прибуття на місце зв'язуватися з довіреними особами та місцевим активом, розбудовувати мережу ОУН й ініціювати організацію українських адміністрацій, налагодження господарства, культурного життя, шкільництва, суспільної допомоги⁶.

Провідним завданням, яке ставив перед собою Провід ОУН на Наддніпрянщині (або за Я. Шумелдою, Центральне Керівництво ОУН на СУЗ), було закріпитися в Києві. Основними маршрутами руху до нього були Львів–Броди–Рівне–Житомир та шлях з Галичини через Волинь до Фастова–Василькова. Рух похідних груп відбувався слідом за пересуванням лінії фронту. Основною базою на підступах до Києва став Житомир. Саме

---

³ Бойдуник О. На переломі (уривки спогадів). — Париж, 1967. — С. 95; Червак Б. Олена Теліга. Життя і творчість. — К., 1997. — С. 8; Кучерук О., Червак Б. Матеріали до історії ОУН. — К., 1997. — С. 27.

⁴ Шумелда Я. Зазн. праця. — С. 81.

⁵ Там само. — С. 84, 86.

⁶ Там само. — С. 84.

тут в серпні — на початку вересня сконцентрувалися провідні кадри, вислані ОУН на схід⁷.

Одна з перших похідних груп, яка впритул наблизилася до Києва, базувалася у Василькові. Вона налічувала 8 осіб під керівництвом В. Пилипчука («Вітя»)⁸. У складі іншої передової групи між іншими були відомі діячі ОУН — сотник Роман Біда («Гордон»), Богдан Онуфрик («Коник»), Ярослав Гайвас («Бистрий»). 19 вересня 1941 р., коли радянські війська та загони ополчення остаточно покинули Київ, передові похідні групи ОУН опинилися в місті. Б. Онуфрик підніс над дзвіницею Софійського собору жовто-блакитний прапор як символ відновлення УНР, що мало стати певним сигналом для місцевого населення⁹.

Слідом за першими похідними групами у Київ перебирається керівництво ОУН на східних землях на чолі з О. Ольжичем та продовжується концентрація активних членів організації, що відбувалася в кілька етапів упродовж вересня — початку листопада 1941 року¹⁰.

В середині жовтня 1941 року до Києва дісталася найбільш чисельна група членів ОУН, що входили до т.зв. «Буковинського куреня» — близько 3000 осіб. Основу куреня склали члени ОУН з Буковини, які з початком німецько-радянської війни брали участь у збройних сутичках з відступаючими радянськими військами та наступаючою румунською армією, проголошенні в населених пунктах української влади та у формуванні українських адміністрацій. Чимало з них мало досвід боротьби за Карпато-Українську державу в лавах Карпатської Січі. У складі куреня були не лише чоловіки, а й жінки. Діяли два хорові колективи (70 і 42 особи), музичний оркестр з 24 музикантів. Учасники Буковинського куреня здійснювали рух як цивільні особи і не були озброєні. Після прибуття до Києва курінь у повному складі перебував у місті кілька тижнів. Згодом більшість його членів була направлена до різних населених пунктів для розбудови організаційної мережі та допомоги в організації українських адміністрацій. За деякими даними, в Києві було залишено приблизно 600 членів куреня¹¹.

Остання з великих груп ОУН чисельністю 250 осіб виїхала зі Львова на Київ 1 листопада 1941 року. Група прибула до Києва потягом вранці

---

⁷ Михалевич М. Сорок років тому... // На зов Києва. — С. 210.

⁸ Радзевич К. Перша Київська похідна група ОУН // Там само. — С. 97.

⁹ Михалевич М. Зазн. праця. — С. 210.

¹⁰ Шумелда Я. Зазн. праця. — С. 86; Дніпрова О. О. Ольжич у Києві // На зов Києва. — С. 166.

¹¹ Верига В. Буковинський курінь. 1941 // На зов Києва. — С. 110–118; Енциклопедія історії України. — К., 2003. — С. 399.

4 листопада. Була розміщена на вул. Короленка 15 і перебувала в місті близько тижня. Більшість членів групи були поділені на команди з кількох осіб і спрямовані в різні частини України¹².

Діяльність ОУН в окупованому Києві

Від самого початку своєї діяльності похідні групи ОУН, спрямовані на схід і, зокрема, в Київ, спиралися на ті місцеві кола, які були потенційними носіями ідей української самостійності та державності, в силу різних обставин були противниками радянського більшовизму. Окремо слід зазначити, що Провід ОУН (або Центральне керівництво ОУН на СУЗ) мав законспірованих членів ОУН, які перебували у підпіллі в підрадянському Києві і були готові не лише до зустрічі перших похідних груп, а й мали доволі широку мережу контактів серед мешканців міста. Наявність націоналістичного підпілля в Києві підтверджують документи НКДБ про арешти та розстріл групи членів ОУН на початку липня 1941 року¹³.

Стратегія ОУН полягала в швидкому створенні повноцінних українських адміністративних органів з повним спектром повноважень у населених пунктах, на базі яких мала створитися цілісна система управління з єдиним центральним органом на чолі. Німецькі чиновники мали бути поставлені перед фактом реального існування нової української влади, яка повинна була виступити офіційним репрезентантом українського народу в його змаганнях за власну державність.

Вже увечері 19 вересня 1941 р. член ОУН сотник Степан Сулятицький організував нараду, учасники якої обговорили питання якнайшвидшого створення Київської міської управи. Не пізніше 23 вересня в приміщенні однієї з середніх шкіл на Подолі відбулися збори по обранню міської управи Києва. Їх учасниками були близько 30 осіб. Під час зборів на посаду міського голови було висунуто дві кандидатури — проф. О. Оглоблина та В. Багазія. Головою міської управи Києва було обрано О. Оглоблина, заступником — В. Багазія¹⁴.

У короткий термін в перші декілька тижнів її існування в складних умовах військового часу було проведено першочергові заходи для забезпечення порядку та відновлення тих ділянок міського господарства, які мали ключове значення для життя та побуту кількисот тисяч киян, які залишилися в окупованому місті. В тому числі була відновлена робота електростанції, водогону, міського транспорту (трамвайне та троллейбусне спо-

¹² *Гартимів М.* Землею українською... // На зов Києва. — С. 119.

¹³ Київ у дні нацистської навали. — С. 114–115, 117.

¹⁴ *Радзевич К.* Зазн. праця. — С. 104; Київ у дні нацистської навали. — С. 226.

лучення), телефонних станцій, пожежної служби, міських пекарень, організована робота комунальних та приватних закладів харчування (столові та ресторани), продуктових магазинів та магазинів промтоварів, медичних закладів, упорядковано роботу київських базарів. Вживалися заходи для відновлення роботи промислових підприємств, були створені два банки. У жовтні 1941 р. відбулася конференція працівників освіти щодо відновлення роботи шкіл, за її наслідками було відкрито близько 70 шкіл та 30 гімназій. Організовано безкоштовне харчування дітей та ряд дитячих будинків, опіку над інвалідами. У місті запрацювала низка театрів та консерваторія, кілька кінотеатрів. У складі працівників управи у різних відділах безпосередньо працювала група членів ОУН, які склали її міцне ядро і мали своїх прихильників¹⁵.

Члени похідних груп ОУН ініціювали створення київської поліції, яка мала забезпечувати порядок і безпеку в місті, а також давала б легальну можливість формувати ресурс озброєних людей, що в майбутньому мали стати основою українських збройних сил. Відповідні завдання поклалися на військовий сектор ОУН, який діяв у складі ПУН на східних українських землях¹⁶.

Фактично одночасно зі створенням міської та обласної управ Провід ОУН на СУЗ розгорнув підготовчу працю для створення загальноукраїнського представницького органу, який мав виконувати функції своєрідного парламенту і стати легітимним політичним репрезентантом України в умовах політичного вакууму, що утворився на її території після припинення діяльності радянської адміністрації. У цьому зв'язку цілком логічними були кроки ОУН по створенню Української Національної Ради в Києві, яка мала на першому етапі поширити свій вплив на центральну, східну та південну Україну. 5 жовтня 1941 р., в залі однієї із шкіл-десятирічок на Подолі (за іншими даними — в невеликому будинку біля школи) відбулися установчі збори, на яких було проголошено створення Української Національної Ради. Головою її був обраний Микола Величківський¹⁷.

Невдовзі була створена Київська, Чернігівська та Полтавська обласні ради, причому Київська рада мала характер міжобласної, яка курувала регіональні контакти. Відбувався швидкий процес налагодження прямого зв'язку місцевих українських органів влади з УН Радою¹⁸.

---

¹⁵ Київ у дні нацистської навали. — С. 47–52, 54–57, 216–226, 235–236; *Михалевич М.* Зазн. праця. — С. 211; *Шумелда Я.* Зазн. праця. — С. 88.

¹⁶ *Радзевич К.* Зазн. праця. — С. 102, 242; Київ у дні нацистської навали. — С. 36, 254.

¹⁷ *Городиський З.* Українська Національна Рада. — К., 1993. — С. 22–24, 26.

¹⁸ Там само. — С. 34–35.

Під егідою Української Національної Ради була розгорнута доволі масштабна система дій по організації різноманітних аспектів українського життя¹⁹. У різноманітній за спрямуванням діяльності УН Ради участь членів ОУН мала конкретний і безпосередній характер. А політичний вплив ОУН, особливо особистий вплив О. Ольжича на всі сторони її праці, мали вирішальний характер при дотриманні з боку ОУН принципу політичного плюралізму та максимально широкого суспільного представництва з боку її членів.

Разом з тим, підпілля ОУН у Києві тримало в полі зору й інші напрями діяльності. Генерал М. Капустянський розгорнув організаційну працю серед колишніх учасників різноманітних українських збройних формувань та членів діючих в окупованому Києві військових підрозділів. З цією метою було створене Українське військове товариство ім. П. Полуботка²⁰. Під егідою ОУН було засноване масове молодіжне спортивне товариство «Січ», на зібраннях якого на героїчних прикладах української історії проводилася виховна та просвітницька робота з юнацтвом. Товариство було важливою структурою в процесі поповнення структур ОУН у Києві новими кадрами²¹. Існують також згадки про створення у Києві Спілки української молоді, метою якої була організація свідомої молоді віком від 16 до 24 років та поширення ідей відновлення самостійної української держави. Під егідою І. Рогача було створено діловий клуб з фіксованим членством, до складу якого допускалися лише добре перевірені учасники. Як правило, це були відповідальні співробітники українських установ Києва. Вочевидь, форма клубу давала можливість легально відбувати зібрання, де можна було проводити необхідні зустрічі. За звітами комуністичного підпілля, «по суті, правління клубу було мобілізуючим центром українських націоналістів»²². У Києві діяла підпільна друкарня ОУН, в якій друкувалися відозви до населення, інструкції і комунікати для членів ОУН. Основні пропагандистські зусилля ОУН були спрямовані на ствердження ідеї відродження української державності, що проводилося як в завуальованій, так і в прямій формі.

Однак головним ідеологічним інструментом ОУН в цей час була щоденна газета «Українське слово». 29 вересня 1941 р. вийшло її перше число в Києві тиражем 500 примірників. Проте вже за короткий період при сприянні київської міської управи газета почала виходити тиражем від

---

¹⁹ Там само. — С. 38–47; Київ у дні нацистської навали. — С. 50–52.

²⁰ Шумелда Я. Зазн. праця. — С. 93.

²¹ Дніпрова О. Зазн. праця. — С. 166; Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни // На зов Києва. — С. 422.

²² Київ у дні нацистської навали. — С. 354–355.

20 до 50 тис. примірників і дуже швидко набрала значної популярності серед киян та мешканців інших міст України. До газети виходили кілька додатків: «Останні вісті», «Література і мистецтво», останній згодом реформовано у «Літаври»²³. Незважаючи на жорсткий контроль, редакція газети спромоглася надати їй виразно національно-державницького змісту, спрямувати її діяльність на пробудження національної свідомості українців та пропаганду ідей українського націоналізму.

Підпільна мережа ОУН будувалася за принципом «п'ятірок». У складі Центрального керівництва ОУН на СУЗ діяли Секретаріат та Організаційна референтура²⁴. Постійно відбувалися підпільні наради керівного складу ОУН в Києві. Були налагоджені також постійні канали зв'язку як з різними регіонами не лише в межах Райхскомісаріату «Україна», а й із Галичиною та навіть Німеччиною, де відбувалися підпільні зустрічі з керівництвом ПУН.

За рішенням Центрального керівництва ОУН на СУЗ 21 листопада 1941 р. відбулися відзначення пам'яті Героїв Базару — 359 учасників Другого Зимового походу 1921 р., які потрапили в полон і були розстріляні, відмовившись перейти на бік радянської влади. Відзначення були надзвичайно масштабними — близько 40 тис. учасників. Більшість склали мешканці Житомирщини та прилеглих областей. В той же час до Базару з'їхалися делегації з різних частин України, були навіть представники з Херсонщини. Для німецької адміністрації така масова маніфестація, просякнута українськими настроями, була повною несподіванкою навіть з огляду на зовнішню лояльність заходу до німецької влади. Тож стягнуті до місця проведення пам'ятних урочистостей німецькі частини були розташовані на висотах навколо села і обмежилися спостереженням та контролем за ходом заходу. Однак ця потужна маніфестація викликала роздратування німецької окупаційної влади. Фактично одразу після її проведення гестапо розпочало арешти серед організаторів та активних її учасників.

Німецькі репресії проти підпілля ОУН у Києві

Активна діяльність ОУН у Києві не могла не опинитися в полі зору як німецьких спецслужб, так і комуністичного підпілля. Опубліковані архівні матеріали переконливо засвідчують, що і одні, і другі пильно стежили за нею.

---

²³ *Кучерук О.* «Українське слово» 1941 року // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. — Т. 10. — Ч. 2: Газета «Українське слово» 1941 року. — К., 2004. — С. 8–9; *Полікарпенко Г.* Зазн. праця. — С. 422–423.

²⁴ *Шумелда Я.* Зазн. праця. — С. 92.

Всі звіти та аналітичні доповіді агентури НКВД про ситуацію в окупованому Києві обов'язково містили розділи про націоналістичний рух, причому постійно наголошувалося на головній меті діяльності ОУН — це створення самостійної української держави. «З приходом німців у Київ почали з'являтися з заходу українські націоналісти. Вони гаряче узялися за створення «Самостійної України», — доповідалося в одному з них²⁵. У звітах докладно змальовувалися всі напрями діяльності націоналістичного середовища м. Києва, і оцінки цієї діяльності були цілком вагомими.

Не мали ілюзій щодо мети діяльності ОУН також і німецькі спецслужби.

В одному із донесень айнцаггрупи «С» з Києва повідомлялося: «У районі Києва охоронна боротьба проти комуністів усе більше і більше набирає форм боротьби проти національних українських формувань»²⁶. Нацисти тримали в полі зору обидва крила ОУН — ОУН під проводом полковника Андрія Мельника та ОУН(р) під проводом Степана Бандери. За даними німецької служби безпеки, найбільш активною в Києві була ОУН під проводом А. Мельника. «Центр організації руху А. Мельника на Східній Україні тепер у Києві. Його керівник на прізвище Кандиба має оточення з відомих і невідомих людей із Західної України. Крім цього штабу ОУН, існує ще створена Кандибою Національна Рада, на чолі якої стоїть професор Величківський... Рух Мельника поступово зайняв керівні позиції у пресі (офіційній)... Спілка письменників, створена в Києві на чолі з поетесою Ядвігою Телігою, є також суто націоналістичною організацією... Академія наук у Києві також стала центром українських націоналістичних сил... Ще одним інструментом української національної політики є Українська Автокефальна Церква...», — доповідалося нею до Берліну²⁷.

Характерно, що для нацистів українські націоналісти були не менш небезпечні, ніж комуністи. Зокрема, в одному з донесень німецьких спецслужб зазначалося: «...Пропаганда більшовиків відповідає пропаганді крайніх націоналістів... Повсюди констатуються суттєві порушення порядку при відбудові господарства, управління та суспільного життя. Вони є наслідком комуністичної, емігрантської, західноукраїнської та національно-української пропаганди, яка хоч відрізняється своєю кінцевою метою, але є абсолютно подібною за своїми антинімецькими настроями»²⁸.

Наприкінці листопада 1941 р. від стеження німецькі спецслужби перейшли до прямих репресій проти націоналістичного підпілля.

---

²⁵ Київ у дні нацистської навали. — С. 262.

²⁶ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. — С. 554.

²⁷ Там само. — С. 555.

²⁸ *Миронець Н.* Німецька поліція про націоналістичне підпілля // Українське слово. — 1997. — 16 жовт.

Перші масові арешти членів ОУН і їх прихильників відбулися в листопаді 1941 р. на Житомирщині після відзначень пам'яті Героїв Базару. Масова маніфестація українців під державницькими гаслами викликала роздратування окупантів. Не наважившись одразу розігнати кількадесятитисячне зібрання, німецька влада лише через декілька днів почала арешти його організаторів та учасників. Загалом було заарештовано 721 особу — учасників відзначень, з яких 120 нацисти стратили 30 листопада в передмісті Житомира «Мальованка»²⁹.

27 листопада 1941 р. членів керівництва Української Національної Ради, серед яких були голова Ради М. Величківський та референт зовнішніх зв'язків О. Бойдуник викликали до представників райхскомісара Е. Коха і оголосили текст про заборону діяльності УН Ради. При цьому їм було рекомендовано, аби Рада згорнула свою діяльність тихо, без ускладнень для німців та збурень в українському середовищі. Представники УН Ради відмовилися розглядати питання про заборону діяльності Ради, поки німецька сторона офіційно не передасть їм на руки документ про її ліквідацію. За свідченнями учасників подій, зустріч з представниками Коха пройшла в напруженій обстановці та на підвищених тонах. З німецької сторони було заявлено, що невиконання цього наказу потягне за собою персональну відповідальність керівництва і членів УН Ради. 28 листопада нацисти оголосили про закриття в Києві вищих навчальних закладів (в тому числі Університету та КПІ) і припинення діяльності Української академії наук³⁰. Всім стало зрозуміло, що над українським підпіллям у Києві нависла смертельна небезпека.

Перша хвиля масових арештів членів ОУН у Києві почалася в середині грудня 1941 р. Більшість сучасників тих подій та дослідників називають дату 13 грудня³¹. Разом з тим М. Михалевич, який тоді перебував у Києві, називає дату початку арештів 12 грудня 1941 р.³² Цю ж дату обстоює О. Штуль-Жданович³³. За спогадами Я. Шумелди, тоді гестапо арештувало цілу групу учасників націоналістичного підпілля. В тому числі членів редакції газети «Українське слово» І. Рогача, П. Олійника, О. Ор-

²⁹ *Верига В.* Втрати ОУН в часи Другої світової війни. — Торонто, 1991 (*далі* — *Верига В.* Втрати ОУН). — С. 72.

³⁰ *Городиський З.* Зазн. праця. — С. 38–47; *Бойдуник О.* Зазн. праця. — С. 93–94; Київ у дні нацистської навали. — С. 52.

³¹ *Городиський З.* Зазн. праця. — С. 52; *Бойдуник О.* Зазн. праця. — С. 107–108; Київ у дні нацистської навали. — С. 52; *Косик В.* Зазн. праця. — С. 199; *Шумелда Я.* Зазн. праця. — С. 94.

³² *Михалевич М.* Зазн. праця. — С. 216.

³³ *Жданович О.* На зов Києва // Олена Теліга: Збірник. — Детройт–Нью-Йорк–Париж, 1977. — С. 209.

шана-Чемеринського, І. Яковенка, І. Кошика. Затриманий був і сам Шумелда³⁴. Масовий характер арештів підтверджує і М. Михалевич, який вказує, що, крім співробітників редакції газети «Українське слово», гестапо арештувало 27 співробітників міської управи. Про арешти значного числа членів ОУН також згадує О. Штуль-Жданович³⁵.

У січні 1942 р. прокотилася нова хвиля арештів. У тому числі за зв'язки з ОУН було схоплено близько 60 осіб з числа київської молоді³⁶. Із 100 членів Буковинського куреня, що перебували у Дарницькому відділі УОП, в січні 1942 р. було заарештовано і розстріляно близько 70 осіб³⁷.

У лютому 1942 р. по Києву прокотилася чергова хвиля репресій проти ОУН. 7 лютого було заарештовано більше 200 членів ОУН та їх симпатиків, переважно з числа київської інтелігенції. Першочергово гестапо хватало всіх «західняків», що прибули до Києва восени 1941 р.³⁸ Лише одиницям схоплених гестапо пощастило звільнитися з-під арешту після кількох тижнів ув'язнення та вирватися з Києва. В тому числі покинути Київ був змушений О. Ольжич.

Але підпільна мережа ОУН у Києві продовжувала свою діяльність на чолі з новопризначеним Краєвим провідником ОУН на СУЗ Зіновієм Домазаром (псевдонім «Діброва», «Аркадій»). У березні з нагоди річниці від дня народження Т. Шевченка у підпільній друкарні ОУН були видруковані і поширені по Києву листівки під гаслом «Хай живе незалежна Українська держава!», в яких, зокрема, писалося: «Шевченко бачив, що тільки діяльні, відважні і горді люди можуть вийти переможцями з боротьби. Ось тому він засуджував всіх, хто згинався перед окупантом... Наші думки линуть сьогодні до його святої могили над Дніпром, щоб там перед безсмертним духом охоронця українських революціонерів поклястися, що ми не матимемо спокою, поки його заповіді не будуть виконані, поки Україна не стане вільною і незалежною державою»³⁹. Тоді ж по Києву були поширені сотні брошур обсягом 12 сторінок, у яких містився текст протестного меморандуму голови забороненої нацистами Української Національної Ради до райхскомісара України Г. Коха⁴⁰. У травні заходами ОУН була розповсюджена листівка, присвячена пам'яті засновника українського націоналізму М. Міхновського, та журнал ОУН «Сурма», в

---

³⁴ Шумелда Я. Зазн. праця. — С. 94.

³⁵ Трагічні дні в Києві // Штуль-Жданович О. Ціною крові. — К., 1997. — С. 63.

³⁶ Полікарпенко Г. Зазн. праця. — С. 422.

³⁷ Верига В. Буковинський курінь. 1941 // На зов Києва. — С. 115.

³⁸ Трагічні дні в Києві // Штуль-Жданович О. Зазн. праця. — С. 65.

³⁹ Косик В. Зазн. праця. — С. 556.

⁴⁰ Там само. — С. 558.

статтях якого стверджувалося, що «українці не хочуть воювати за чужі інтереси як найманці..., вони підуть в бій тільки за право на незалежне політичне життя». Активісти ОУН в організаціях «Просвіти» ініціювали проведення 25 травня 1942 р. урочистих заходів пам'яті Голови Директорії УНР Симона Петлюри, але проведення цих заходів було категорично заборонено німецькою адміністрацією⁴¹.

15 вересня 1942 р. в Києві була проведена таємна нарада ОУН⁴². Окрім того, 14–15 серпня в Києві відбувся скликаний ОУН Всеукраїнський з'їзд українських самостійників, в якому, крім членів ОУН, брали участь колишні учасники українських визвольних змагань⁴³. У вересні ОУН поширило в Києві чергову листівку під назвою «Народження нового українця»⁴⁴.

Гестапо не припиняло слідства проти діяльності ОУН у Києві та в Україні в цілому, намагаючись повністю знищити націоналістичне підпілля. У звіті про становище в генеральному окрузі «Київ» за квітень 1942 р. повідомлялося: «ОУН може вважатися самим активним носієм боротьби за національну незалежність. У даний час вона намагається за допомогою поширюваних листівок, тенденція котрих вказана вище, насильно домогтися зміни умов. Пряме різке розмежування між тенденціями Бандери і Мельника, що існувало раніше, тепер більше не спостерігається, так як обидві партії витиснуті в опозицію»⁴⁵.

У вересні 1942 р. в Києві було заарештовано двох членів ОУН, на початку жовтня — дев'ять, включно з керівником відділу пропаганди Центрального керівництва ОУН на СУЗ Василем Кузьмиком (псевдонім «Петренко»). На квартирі в Кузьмика гестапо вилучило підпільну літературу і документи, включно з директивними листами керівника референтури пропаганди ПУН Костянтина Горського та текстами, підписаними провідником Волинського інспекторату ОУН Орестом Зибачинським (під псевдонімом «Чигирин» та «Барда»), в яких, за висновками гестапо, «містяться ненависні випадки проти німецьких окупаційних військ. Ця стаття підкреслює, що німецьке звільнення нічим не відрізняється від більшовицького». Під час арештів було викрито підпільну друкарню ОУН та реквізовано наклад чергового числа організаційного журналу «Сурма». Тоді ж, у жовтні 1942 р., було заарештовано ще трьох членів ОУН⁴⁶.

⁴¹ Там само. — С. 565.

⁴² Там само. — С. 287, 583; *Кучерук О., Червак Б.* Зазн. праця. — С. 30.

⁴³ *Полікарпенко Г.* Зазн. праця. — С. 428.

⁴⁴ *Косик В.* Зазн. праця. — С. 582.

⁴⁵ ЦДАВОУ, ф. 3676, оп. 4, спр. 474, арк. 600–601.

⁴⁶ *Косик В.* Зазн. праця. — С. 287, 583, 585, 590; *Полікарпенко Г.* Зазн. праця. — С. 429.

Арешти членів націоналістичного підпілля в Києві продовжувалися також у 1943 р. — фактично до останніх днів окупації Києва німецькою армією. Зокрема, за даними звіту німецької поліції безпеки і СД від 19 березня 1943 р., в Києві за причетність до ОУН було заарештовано більше 40 осіб, в основному представників інтелігенції⁴⁷. В тому числі в руки гестапо попав також Краєвий провідник ОУН на СУЗ Зіновій Домазар («Аркадій», «Діброва»)»⁴⁸.

З наближенням лінії фронту влітку–восени 1943 р. переважна більшість активу ОУН та їх прихильників були виведені з Києва і переміщені на територію Галичини і Волині. Частина з них продовжила працювати в підпільних структурах ОУН у Львові та інших містах Галичини. Частина влилася до загонів УПА на Волині, в тому числі займали в них командні посади. Після вступу Червоної Армії до Києва НКВД провело серію арештів тих, хто в період окупації працював в органах влади та служив у підрозділах поліції. В тому числі були заарештовані ті, хто контактував з членами українського націоналістичного підпілля. Під час проведених допитів НКВД намагалося якомога більше довідатися про персональний склад націоналістичного підпілля та його діяльність⁴⁹. Окрема слідча справа була заведена проти священиків УАПЦ на Київщині, яких воно вважало за активних членів націоналістичного підпілля, як це раніше в період німецької окупації стверджувала німецька поліція порядку та СБ⁵⁰. Документи та звіти НКВД за 1943–1944 рр. також свідчать про арешти учасників націоналістичного підпілля, проведені на території Київської області. В матеріалах справи не фігурує чітко, до якої з гілок ОУН належали заарештовані. Проте із загального контексту характеристик обвинувачених можливо зробити висновок, що переважно вони належали до підпільної мережі ОУН(р).

За офіційними даними, опублікованими інформаційним відділом ОУН в квітні 1946 р., під час німецької окупації України протягом 1941–1944 рр. Організація Українських Націоналістів втратила 4456 членів, в тому числі 197 членів вищого керівного складу, 6 краєвих провідників та 5 членів Проводу ОУН⁵¹. Пізніше, у виданнях ОУН цифру загальних втрат

⁴⁷ Косик В. Зазн. праця. — С. 607.

⁴⁸ Баранівська Т. Пам'яті Антона Серженюка-Баранівського // На зов Києва. — С. 288; Верига В. Втрати ОУН. — С. 105; Інформаційний відділ ОУН. Втрати Організації Українських Націоналістів за панування німецького імперіалізму в Україні в роках 1941–1944. — Б.м., 1946 (далі — Втрати Організації Українських Націоналістів). — С. 3.

⁴⁹ ДА СБУ, ф. 6, спр. 69330-ФП, арк. 32–37.

⁵⁰ ЦДАВОУ, ф. 3676, оп. 4, спр. 474, арк. 614–623.

⁵¹ Втрати Організації Українських Націоналістів. — С. 3.

членів ОУН було уточнено — 4756 осіб⁵². З усіх українських земель, де діяли структури ОУН, найбільших жертв ОУН зазнала в окупованому Києві, в якому загинув 621 український патріот. У тому числі, втрати тих, хто прийшов до Києва у складі Буковинського куреня, оцінюються в близько 400 осіб⁵³.

На відміну від комуністичного підпілля, діяльність якого в своїй основі була деструктивною і спрямованою на максимальну дезорганізацію та дестабілізацію ситуації в окупованому Києві шляхом диверсійних та терористичних актів, в тому числі проти авторитетних українських діячів, діяльність націоналістичного підпілля була спрямована на конструктивну дію по створенню політичних, адміністративних, економічних, соціальних, культурно-освітніх передумов проголошення самостійної української держави, яка мала постати в умовах війни в слухний момент як факт. Цілком зрозуміло, що на характері, формах та змісті цієї діяльності вирішальним чином позначалися умови німецького окупаційного режиму. Далеко не всі задуми підпілля ОУН були втілені в життя з тим результатом, на який воно сподівалося. Але з огляду на конкретні факти неможливо ігнорувати ту правду історії, що націоналістичне підпілля було помітним фактором розвитку подій в окупованому Києві восени 1941 — на початку 1942 року.

Діяльність підпілля ОУН в окупованому Києві є невід’ємною сторінкою історії України в період Другої світової війни та важливим етапом боротьби українського народу за здобуття незалежності та власної самостійної і соборної Української держави. За своїми масштабами антинацистське націоналістичне підпілля фактично не поступалося комуністичному, що діяло на той час у Києві. Разом з тим, спрямування, форми і методи його діяльності значно відрізнялися від діяльності радянського підпілля з огляду на власні цілі та завдання, які воно бачило перед собою. Неспротворним фактом є те, що для німецького окупаційного режиму підпілля ОУН було не менш небезпечним і ворожим, ніж комуністичне, і проти нього спрямовувалася вся сила жорстоких репресій з боку окупаційної влади. В своїй основі діяльність ОУН не була ні пронімецька, коли вона виступала проти тоталітарного радянського сталінського режиму, ні просталінська чи прорадянська, коли вона виступала проти німецьких оку-

---

⁵² *Полікарпенко Г.* Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. — Б.м., 1951. — С. 144–145; *Верига В.* Втрати ОУН. — С. 182.

⁵³ Втрати Організації Українських Націоналістів. — С. 3; *Полікарпенко Г.* Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. — Б.м., 1951. — С. 144–145; *Верига В.* Втрати ОУН. — С. 182; *Верига В.* Буковинський курінь. 1941 // На зов Києва. — С. 115.

пантів. Позиція ОУН була виразно проукраїнська і виходила із засадничих основ діяльності Організації Українських Націоналістів, сформульованих на I Конгресі ОУН в 1929 р., який проголосив головним її завданням боротьбу за незалежну і соборну українську державу. Ситуація німецько-радянської війни використовувалася ОУН для досягнення цієї мети. В цьому контексті з погляду часу діяльність антинацистського підпілля ОУН в окупованому Києві заслуговує на об'єктивну оцінку, а понесені ним жертви викликають пошану та повагу до їх подвижницького та героїчного Чину.